لێکۆڵینەوە

Ramz

ڕەمز
لە شیعری نوێی کوردیدا

مەدحەت بێخەو وەک نموونە

بەختیار ئەحمەد مەحموود

١ – ٢

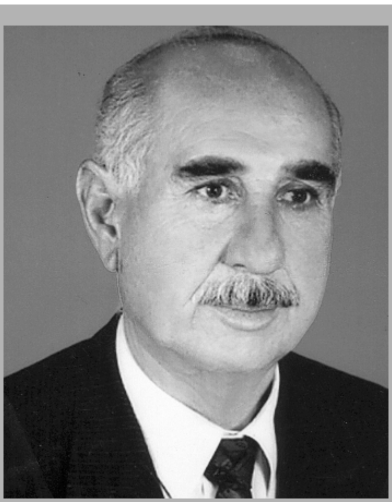

ئەو کۆمەڵە شاعیرەی لە دەوروبەری حەفتاکان ڕۆڵیان هەبووە لە ڕێبازی ڕەمزی، لە ساڵانی هەشتایەکان زیاتر بەدەرکەوتن و دەنگی خۆیان جێگیر کرد، بەهۆی دارشتنی بەپێز لەبیر و داهێناندا بەهۆکاری زمانێکی پاراوی ڕوون ئەنجامدا

Ramz

تەوەرەی یەکەم

زاراوەی ڕەمز

هەر زاراوەیەک شوێنێکی دیاریکراوی جێگیری هەیە لەو بوارەی دەست نیشان کراوە، ئەگەر سەرنج بدەین و لەوە بکۆڵینەوە ئەم زاراوەیە چۆن پەیدابووە و هەروەها چۆن سەرنج هاتووەتە نێو ئەدبی کوردییەوە. دەبینین ئەو زاراوەیە لە ژێر کاریگەری زمانی عەرەبی و زمانی ئینگیلیزی هاتۆتە نێو زمانی کوردییەوە لە بنچینەدا زاراوەی (سمبول – Symbol) بەواتای (بایەخ پێدان وریزلێنان) پێکهاتووە و دەگەڕێتەوە بۆ (پارچەیەک خەزەف) یا هەر دەفرێکی تایبەتی کە بۆ میوان بەکاریان دەهێنا یا (پێتان دەبەخشی) وەک دیاردەیەک بۆ پتەوکردنی پێوەندی نێوان یا بەواتای هاویشتنی هاوبەش (jeterenaemble)[١]

هەروەها لەنێو نوێخوازیشدا زاراوەی ڕەمز بەمەبەستی دوورکەوتنەوە، یاخود نزیکتر دەبنەوە و یەک دەگرن، ئەمەش واتای حەرفی (رەمز)مان بۆ دیار دەخاتەوە بەبیرمان دەخاتەوە کە بەواتای (کۆکردنەوە) دێت.[٢] بەکارهێنانی زاراوەی (Symbol) مێژوویەکی دووروردرێژی لە زانستی (لاهوت – theology) هەیە، کە هاوتای (creed)ە، واتە دەستوور و باوەڕی مەسیحییەت، هەر لە دێرینەوە زاراوەی ڕەمز لە دروشمە ئاینی و فەلسەفەی لاهوت بووە، تەنانەت ڕەمزی ئیشارەت ئامێز بنچینەی ئاینەکان بووە لە شیعر و هونەردا هەروەها بەهایەکی ئیشارەت ئامێزی لە لۆژیک و بیرکاری و سیمانتیکدا هەبووە[٣] بەدرێژایی مێژوو زۆر جۆرە ڕەمز دیاری کراوە وەک: ڕەمزی زانستی و ڕەمزی زمانی، ڕەمزی ئاینی و ڕەمزی هونەری. زاراوەی ڕەمز لەگەڵ زمانەکانی جیهاندا بەکارهاتووە، دەشێ بووترێ بۆتە زاراوەیەکی جیهانی، هەر زمانێک کە وەری گرتووە بەگوێرەی یاسای فۆنۆلۆجی خۆی گۆڕانکاری تێدا کردووە لە نووسین و کۆکردنەکەدا؛ بۆ نموونە لە زمانی ئینگلیزیدا (Symbol) لە زمانی فارسیشدا زاراوەی (ڕەمز) و (سمبل) بەرامبەر (نماد) بەکاردەهێنرێت، لە زمانی کوردیش زاراوەی ڕەمز لە پاڵ (هێما) و (نیشانە) بەکارهێنراوە، هەروەها لای هەندێ شاعیری کوردیش وشەی (جەفەنگ) بەکارهاتووە. وشەی (هێما) لە فەرهەنگی کوردیدا هەندێ جار بەرامبەر بەوشەی (الرمزیە)ی عەرەبی بەکارهێناوە، ڕەنگە ئەم بەکارهێنانەش لە ڕووی زانستی و وشە سازییەوە کارێکی زانستی بێت، بەڵام لە سوچی واتاوە تا ڕادەیەکی زۆر مەبەستی ئەو وشە عەرەبییە دەهێنێتە دی و لە سروشتی ڕێبازی (ڕمزی)ی ئەوروپی نزیک دەبێتەوە.[٤]

چەمکی ڕەمز:

ڕەمز بابەتێکی هەمەلایەنەو ئاڵۆزە چەندین جۆر پێناسە و بۆچوونی جۆراوجۆر لەخۆ دەگرێ، چەمکی ڕەمز بەوە پێناسە کراوە بریتییە لە (دەنگ لێوەهاتنێکی نزم وەک بەچپەدوان؛ واتە جوڵاندنی لێو بەگوتەی تێ نەگەیشتوو یاخود ئیشارەتدان بەلێو، هەروەها وتراوە ڕەمز نیشانە و ئیشارەتە بەچاو و برۆ و دەم و لێو)[٥] لە پێناسەیەکی تردا ڕەمز بەوە دیاری کراوە بریتییە (لە نیشانەیەک ئاماژە بۆ شتێک دەکات، هەروەها بوونێکی سەربەخۆی هەیە، ئەو شتە دەنوێنێ وشوێنی دەگرێتەوە...، لە زانستدا بۆ مەبەستی کورتکردنەوە بەکاردەهێنرێت)[٦]. بەشێوەیەکی گشتی ڕەمز سێ چەمکی هەیە کە بریتین لە:[٧]

١- کورتەی ئەو بنەمایانەی ئایندارەکان لە کلێسەکاندا ئەنجامیان دەدا، ئەمەش مانای دێرینی زاراوەکەیە، واتە دەستووری باوەڕی مەسیحی.

٢- دروشم کە ڕێبازێک یا کەسێک یا نەتەوەیک لە یەکێکی تر جیا دەکاتەوە، ئینجا ئەمە یا وتەیەکی کورتی پڕمانا، یا بەوێنەیەک دادەڕێژرێت.

٣- ئەو شتەی لە واتادا شوێنی شتێکی تر بگرێتەوە، نەک بەهاوتایەکی تەواو، بەڵکو بەئیحابوونی پێوەندییەکی ناسراو لە نێوانیاندا هەیە.

ڕەمز پێویستی بەسێ ڕەگەزی سەرەکی هەیە:[٨]

١- دال: ئەمەش ئەوەیە کە شوێنی شتێکی تر دەگرێتەوە، واتا خودی ڕەمز.

٢- مەدلوول: ئەو شتەیە کە (دال) شوێنی دەگرێتەوە.

٣- دەلالەت: ئەمەش پێوەندی نێوان (دال و مەدلول)ە، پێوەندیەکە پێویستە هەستی پێ بکرێت و شیبکرێتەوە.

چەمکی ڕەمز چەندین ئەنجام دەپێکێ هەروەها جاروایە بابەتێک لە پەنای خۆیدا کۆمەڵێک شت حەشاردەدا و دەیان وروژێنێ وەک: ڕەمز بەکار دهێنرێ بۆ کورتکردنەوە، یاخود ئیحا بەخشین، یاخود ڕەمز بۆ کاریگەری خێرا، هەندێ جار ڕەمز بەکار دەهێنرێت دەکرێتە بەڵگە بۆ مەبەستی پەیامێکی دەست نیشان کراو تایبەت.

هەواڵ و چیرۆک و حیکایەت ڕۆڵێکی گرنگیان بینیووە لە بڵاوبوونەوە و دروستبوونی جۆرەکانی ڕەمز، بۆ نموونە باڵندەی (کۆتر) کە بووەتە ڕەمزی ئاشتی لە ئاگادارکردنەوەی حەزرەتی نوح (سەلات و سەلامی خوای لەسەر بێت)؛ بەکۆتایی هاتنی تۆفانەکە.

چەمکی ڕەمز بریتییە لەوەی وشەیەک لە ڕووی واتاوە شوێنی واتا یا دەلاتێکی تر بگرێتەوە، هەروەها ڕەمز برێک لە تەموژ و لێلی لە خۆیدا هەڵگرتووە و، پێوەندیەکی نزیک و پتەویشی پێیانەوە هەیە.

تەوەرەی دووەم

سەرەتاکانی سەرهەڵدانی ڕەمز لە جیهاندا:

ڕەمز جۆرێکی زۆر کۆنە لە دەربڕیندا، مێژووی سەرهەڵدانی دەگەڕێتەوە سەرەتای مرۆڤ و کۆمەڵ و شارستانییەت؛ هەردەم سەرچاوە و کانگەی چڕی دەربڕین بووە، لەگەڵ سەرهەڵدانی ئەدەب یاخود لە نێوان سەرجەم ڕێبازە ئەدبییە سەرەکیەکاندا ڕەنگی داوەتەوە، بۆیە بەکارهێنانی ڕەمز زۆر کۆنە بەڵام ئەوەی جێگای ئاماژەیە ڕەمز زیاتر لە شیعری نوێ و هاوچەرخدا بەزۆری بەکارهاتووە.

هەر لەبەر هەمان مەبەست (لویس هورتیک) ئاماژە بەوە دەکا کە: (هیچ هۆنراوەیەک نییە، هەندێک ڕەمزی تێدا نەبێت)(٩)

لێکۆلەران هۆی بەزۆری بەکارهێنانی ڕەمز بەشێوەیەکی فراوان دەگەڕێننەوە بۆ چەندین خاڵی دیاری کراو گرنگترینیان: هۆکاری ڕامیاری کە هۆکارێکی سەرەکییە لە بەکارهێنانی ڕەمزدا، ئەمەش بەهۆی ترسی لە دەسەڵات وێڕای خۆ حەشاردان لە ئەشکەنجە و ئازار، هۆکاری کۆمەڵایەتی ڕۆڵی خۆی هەیە لە شاردنەوەی ناوەڕۆکەکان، هۆکاری ڕۆشنبیری ئەمە وابەستە بووە بەکاریگەری شاعیرانی ترەوە، هەروەها لاسایی ڕووگەشانە و بەکارهێنانی ناهۆشیارانە بەمەبەستی سەرنج ڕاکێشان، هەروەها (بە مەبەستی ڕازیکردنی هەستی هونەری ئیستاتیکی و دەرخستنی توانا و داهێنان و زیرەکی، بۆ ئەمەش سروشتێکی لێل بەشیعر دەبەخشن)(١٠)

بەم شێوەیە هەر لە سەرەتاوە ڕەمز لە شیعردا بەکار دەهات و هەنگاوی بەرەو چڕی لە بەکارهێناندا دەنا، تازەمینەیەکی شیاو گونجاو دروست بوو، تا گەیشتە ئەوەی سیماکانی ڕەمزی (Symblisnie) وەک ڕێبازێک بەدەرکەوت؛ کەڕەگ و ڕیشەی جگە لە فەلسەفە ئایدیالییەکان دەگەڕێتەوە بۆ دیاریدەی شیعری میتافیزیکی کەلە، (ئینگلتەرا) لە دەوروبەری سەدەی حەڤدەم سەری هەڵدا، سەرەتای ڕەمز بەناخی سروشتدا شۆڕبووەوە ئاستی ڕووگەشی شتەکانی تێ پەڕاند و سەرسورمانی بەرامبەر ڕاستیەکانی ژیان تێدابوو(١١) (گوزارشت کردنیش لەمانە بە ڕێگەیەکی خوازەیی بوو، کە بەڕێگەی ڕەمز

دەچوو، لەگەڵ جیاوازی ئەوەی کە خوازەی میتافیزیکی لۆژێکی بوو، لەسەر بنەمای پێوەندی ئاسایی دیاری کراو دروست ببوو)[١٢] لەگەڵ ئەوەشدا ئەو هۆکارانە زۆربەیان لە ژینگەی سەدەی نۆزدەهەمدا سەریان هەڵدا بوونە ڕێگەخۆشکەر بۆ دروست بوونی ڕەمز و دەیکەن بەدوو بەشەوە: هۆکارە نا ڕاستەوخۆکان دەگەڕێتەوە بۆ کەشە ڕۆشنبیرییە گشتییەکە، هۆکارە ڕاستەوخۆکان کاریگەریەکی پۆزەتیڤانەیان لە دروست بوونی ئەم ڕێبازەدا هەبووە.

بۆ زیاتر ئاشنابوون بەسەرەتاکانی دروستبوونی ڕێبازی ڕەمز سەرەتا ڕەمز بەڕۆمانسییەت دەستی پێ کردووە، لە ڕووی ناوەڕۆکەوە هاوڕێی بووە، بەڵام لە شێوازی دەربڕیندا لێی جیابۆتەوە.

تەوەرەی سێیەم

ڕەمز لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا:

بەکارهێنانی ڕەمز لە شیعردا پرۆسەیەکی ئاڵۆز و کاریگەرە، دەکەوێتە ژێر چەندین پێوانەی هەمە جۆر بە مەبەستی دروستکردنی ڕەمزێکی دیاری کراو، بەپێی ئەو بارە دەروونییەی کە گوزارشتی لێ دەکرێت، (ڕەمز دیاریدەیەکی هونەری و مەعنەوییە، هەر لەگەڵ سەرهەڵدانی ئەدەبدا دەرکەوتووە، بەڵام لە ئەدەبی نوێ بەگشتی و هاوچەرخ بەتایبەتی زیاتر سیماکانی بەشێوەیەکی ڕۆنتر ناسراوە)[١٣].

بارودۆخی سیاسی میللەتی کورد و گوزەران و ژیانی تاکی کورد ڕێگا خۆشکەربووە و زەمینەیەکی لەبار بووە بۆ پەیدابوونی دیاردەی ڕەمز لە شیعردا، لەگەڵ ئەوەی باری کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و ڕۆشنبیری نەتەوەی کورد لەباربووە بۆ دایک بوونی ئەم دیاردەیە؛ چونکە هەروەها ئاماژەم پێدا کۆمەڵگەی کوردی ناوەندێکی چاک و بزوێنەر و ئەکتیف بووە بۆ بەکارهێنانی ئەم دیاردە هونەریە، بەواتایەکی تر بەکارهێنانی ڕەمز تاکە ڕێگا بووە کە شاعیران و ئەدیبان بتوانن پەنای بۆ ببەن و، بەهۆیەوە ئەو بارودۆخە نالەبارەی کە سەپێنراوە بۆ نەتەوەی کورد لێی بێدەنگ نەبن و بەهێما واقیعەکە بنەخشێنن؛ لەگەڵ ئەوەی جوانی و ناسکی شیعر هەمیشە پێویستی بەوە هەبووە بەپردەیەکی ئاماژە و هێما داپۆشرێ، هەر لەبەر ئەو هۆکارانە ڕێگەی نا ڕاستەوخۆ لێڵی تەمومژ بووە بەبنەمایەکی بەردەوام لە شێوازی نووسین.

ڕەمز بەچڕی بەکارهێنان دەگەڕێتەوە بۆ دوای جەنگی دووەمی جیهان و، زیاتر لە

دەوروبەری ساڵانی حەفتاکان بەرەو سەرەوە ڕێچکەی خۆی گرت.

بنچینەی ڕەمز لە شیعری کلاسیکەوە سەرچاوەی گرتووە، بۆ نموونە (غەزەل) بابەتی سەرەکییە کە ڕەمزی تێدا بەچڕی بەکار هاتبێ، بەهۆی ئەو چوارچێوەی یاخود ئەو کۆمەڵگایەی کە شاعیرانی کلاسیک تێدا ژیاون، ئەو شیعرانەی دەچنە نێو خانەی (تەسەوف) دەشێ نزیکترین بابەت بن لە ڕەمز، بەتایبەتیش لەو نهێنی و شاراوەییانەی کە ڕەمز و تەسەوف یەک دەخات یاخود لە یەکتریان نزیک دەکاتەوە، کەواتە شاعیر و سۆفی خاڵێکی گرینگ یەکیان دەخا ئەویش (نامۆبوون)ە، نامۆ لە کۆمەڵگە و هەڵاتن لێی بەرەو جیهانێکی ئەفراندن و بێ گەردی تایبەت کە بۆ خۆیان دەیانەوێ دروست بکەن. هەروەها بەکارهێنانی ڕەمز و شێوەکانی لە شاعیرێکەوە بۆ شاعیرێکی تر جیاوازە، هۆی جیاوازییەکەش دەگەڕێتەوە بۆ:[١٤].

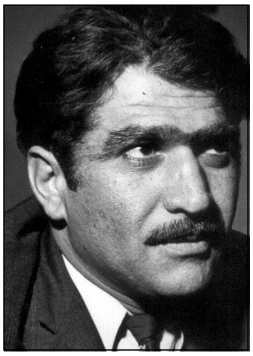
شێرکۆ بێکەس

١- جیاوازی تاقیکردنەوەو ناوەڕۆکی دەقەکە.

٢ - جیاوازی سەرچاوەکانی ڕەمز، دەشێ سەرچاوەی ڕەمزەکە خودی شاعیر بێت، واتە داهێنانێکی خودی کە لەگەڵ حاڵەتی دەروونی و تێڕوانینی تایبەتی دەگونجێت وەردەگیرێت، توانای شاعیر لە چۆنیەتی، بەکارهێنانی ڕەمزەکە لە بنیادی دەقەکەیدا دەردەکەوێت.

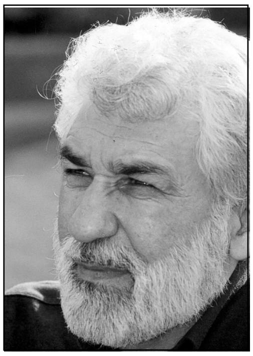
عەبدوڵڵا پەشێو

ئەو کۆمەڵە شاعیرەی لە دەوروبەری حەفتاکان ڕۆڵیان هەبووە لە ڕێبازی ڕەمزی، لە ساڵانی هەشتایەکان زیاتر بەدەرکەوتن و دەنگی خۆیان جێگیر کرد، بەهۆی دارشتنی بەپێز لەبیر و داهێناندا بەهۆکاری زمانێکی پاراوی ڕوون ئەنجامدا.

لە دەوروبەری ساڵانی هەشتاکاندا ڕەمز لەنێو شیعری کوردیدا دەقەکان سەربەستتربوون، سەرەڕای ئەو هەموو

کێشە و پاڵپەستۆی ڕامیاری و سیاسەتە شۆفینیەکانی عەرەبی بەعس دژ بەمافی ڕەوای گەلەکەمان، کە لە (هەشتایەکان) ڕووبەڕووی گەلەکەمان بۆوە، هەر بەهۆیەوە واتە ئەو دەست درێژییەی فاشییەکانی ڕژێمی بەغدا و، تاوانە یەک لە دوای یەکەکانی بەعسییەکان کە هەرگیز ژمار ناکرێ، بوونە زەمینە خۆشکەر و پاڵنەرێکی سەرەکی فراوانبوونی ڕەمز لەنێو شیعری هاوچەرخی کوردیدا.

بەکارهێنانی ڕەمز لەلایەن شاعیرانی هاوچەرخەوە بەرێژەیەکی جیا جیا قورسایی دەقەکە دەردەخەن و، پەیوەستە بەتێڕوانینی شاعیر و شوێنە جوگرافیایەکانیش ڕووبەرێکی فراوانتر داگیر دەکەن، بۆ نموونە ئەگەر سەرنج بدەینە شاعیری هاوچەرخ (عەبدوڵڵا پەشێو) کە باسی دێیەکەی دەکا (بێرکۆت) ئەو سنوورەی بەزاندوە کە تەنها گوندێکی بچووکی زێدی خۆیەتی، بەڵکو بێرکۆتی کردۆتە ڕەمزی وڵات، نیشتمان، خاک بەگشتی، ئەم جۆرە تێڕوانینانە لە ساڵانی هەشتاکانا پەرەی سەند، چونکە کورد لە قۆناغەدا بەسەختترین بارودۆخدا دەڕۆیشت، هەر ئەم بارودۆخەش بوونە هۆی ئەوەی بەکارهێنانی ڕەمز بازنەی بەکارهێنانی فراوان بێ. (کەریم دەشتی) شاعیر ئاماژە بەوە دەکا و دەڵێ: (سەرەتای هەشتاکان نەک تەنیا من، بەڵکو تەواوی شاعیران ڕەمزییان زۆر بەکارهێناوە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵێک هۆکار کە لە هەموویان گرینگ تر چەتەکانی نوێخوازی فەرزی ئەم حاڵەتەیان کردبوو، سەرباری چەمکی سیاسی و دەروونی)(١٥).

ڕەمزی هاوچەرخی کوردی لە هەشتاکاندا زەمانێکی سەخت و دژوار بوو، زەمان بەگرانی دەڕۆیشت، زەمانی بەرگریی و نامۆیی بوو!!، ئەشقێکی گەورە و پاک بۆ نیشتمان، هەر بۆیە پەیامی هەق و خێر و جوانی بوو، ڕەمزەکانیش گوزارشتیان لەو بارودۆخە دەکرد.

گەلێک جۆر ڕەمز هەیە و هەر جۆرێکیش تایبەتمەندی خۆی هەیە وەک: ڕەمزی ئەفسانەیی، ئاینی، جادووگەری، خەون وەک ڕەمز، مێژوویی کەلەپووری، هەروەها ڕەمز هەیە وەک ڕەنگ، ژمارە... تاد.

جیاکردنەوەی و سنوورکێشان لە نێوان جۆرەکانی ڕەمز کارێکی سەختە و ئاستەنگە، بۆ نموونە ڕەمزی ئەفسانەیی جیهانێکی فراوان و هەمەلایەنە، چونکە تێکەڵییە لە نێوان ئاین، سیحر و مێژوو، هەروەها بەکارهێنە جۆر بەجۆرەکان دەگەڕێتەوە بۆ چەندین بارودۆخی ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و ئابووری.... تاد.

هەر لەبەرهەمان مەبەست ڕەمزی ئەفسانەیی ڕەهەندێکی هێمایی قووڵ هەڵدەگرێ.

ڕەمزی ئەفسانەیی لەنێو شیعری کوردیدا:

جۆرەکانی ڕەمز لای شاعیرانی کورد دەبێ ڕەچاوی چەندین خاڵ و بنەما بکرێ، بۆ نموونە ئەو ڕەمزەی بەکاریان هێناون دیاری بکرێن و لە بەرهەمەکانیان تێبگەین وەک:

ڕەمز لای شاعیرانی هاوچەرخی کوردی بەهەموو جۆرەکانیانەوە، خاوەن چەندین تایبەتمەندی خۆیانن، لە بواری ئەرک و ڕۆڵی لە چوارچێوەی شیعرەکانیاندا

١- شاعیرانی کورد تا ڕادەیەکی زۆر لەکەشێکی ئاینیدا پەروەردەبوونە بۆیە لە بەرهەمەکانیان ڕەنگی داتەوە و زاڵتر لە جۆرەکانی تر، سەربازی کەشە ئەفسانەییەکە کە لە ئاکامی ناهەمواری بارودۆخی کورد بۆتە بەشێکی گرینگی پێکهاتەی کەسێتی تاکی کورد.

٢- ڕەمز لای گەلێ لە شاعیرانی نەبۆوەتە ئامانج، بەڵکو زیاتر سروشتی بابەتەکە و پێویستیەکانی جۆری ڕەمز و خستنەڕووەکەی دیاری کردووە.

٣- ڕەمز لای شاعیرانی هاوچەرخی کوردی بەهەموو جۆرەکانیانەوە، خاوەن چەندین تایبەتمەندی خۆیانن، لە بواری ئەرک و ڕۆڵی لە چوارچێوەی شیعرەکانیاندا، کە زیاتر بارودۆخی گشتی کوردستان پاڵپشتی دەرکەوتنیان بووە.

هێنانەوەی "دار" وەک ڕەمزێک بۆ "بەرهەم" و لە پاڵ شیعردا کە ئەمیش پەیامێکی مرۆڤایەتی دەنوێنێت

٤- ڕەمزەکان زیاتر ڕەمزی گشتی و باوەکانن، بەڵام بەگۆرانکارییەوە وەرگیراون کە بۆ نموونە (عەبدوڵڵا پەشێو) دەڵێ: (من هیچ کات بەکارهێنانی ڕەمزم نەکردووە بەئامانج، مەگەر خۆی بەشێوەیەکی سروشتی لە پرۆسەی داهێناندا پێدزەی کردبێ یاخۆد دەڵێ: نایێتە بیرم شیعرێکم بەڕەمز بارگران کرد بێ، بەکورتی بەدەگمەن شیعرم هەیە ڕەمزی تێدا بەکار نەهاتبێ لە خزمەتی بیرۆکەکە دابن، کەمتر ڕەمزی تایبەت بەشاعیرێکی دیارکرا و بەدی دەکرێت، لەگەڵ ئەوەشدا

لای هەندێک لە شاعیران بابەتە باوەکان گەیشتوونەتە ڕادەی بەرزی داهێنان(١٦).

ژمارەیەک هۆکاری جۆراجۆر کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر شاعیرانی کورد دروست کردووە، بەشێوەیەکی بەرچاو وابەستەبوونە کە کە هانا بۆ جۆرەکانی ڕەمز ببەی، بۆ نموونە ئەگەر هەڵوەستەیەک لەسەر ڕەمزی ئەفسانەیی بکەین و بزانین شاعیرانی کورد چۆن ئەفسانەیان وەک ڕەمز بەکارهێناوە ئەویش لەبەر چەندین هۆ: کاریگەری ئەدەبی ڕۆژئاوا لەسەر کورد هەڵبەتە لە ڕێگای زیاتر وەرگێڕانەوە، بەتایبەتی لە ڕێگای زمانی عەرەبیەوە، حەشاردانی واقیع بەپەردەیەکی ئەفسانەیی و ئاشکرا نەکردنی نهێنییەکان لەبەر هەر هۆکارێک، وێڕای دەورەدانی شاعیرانی کورد بەچەندین جۆرە فشار وەک: فشاری ڕامیاری، فشاری کۆمەڵایەتی، ئابووری، دەروونی...... تاد ئەمانە کاریگەری زۆری هەبووە بۆ ئەوەی شاعیر هانا بۆ ڕەمز بەرێت بەتایبەتی ڕەمزی ئەفسانەیی کە یارمەتی پاراستنی نهێنیەکانی شاعیر دەدات.

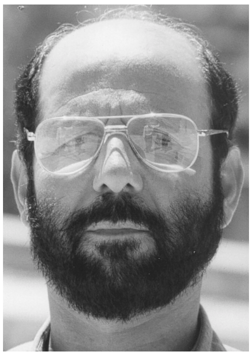
لەتیف هەڵمەت

بۆ زیاتر ئاشنابوون بەبابەتەکە و ڕەمزی ئەفسانەیی لە شیعری کوردیدا هەندێک نموونە بابەتەکە زیاتر ڕوون دەکەنەوە.

(نەوزاد ڕەفعەت) یەکێکە لەو شاعیرانەی کە ڕەمزی بەکارهێناوە:

خۆمان شوومین؟
یا لەهەنیەمان نوسراوە:
دەبێ تاماوین غاردەین و
نەگەینە ژێر ئەو ئاسمان؟!
نەگەینە ئەو دارستانە؟!

ئاگردانێک نەدەین[17]
نەگەینە پەنایەک بەفرو
کرێوە نەیگرێتەوە؟[18]
دەزانی بۆ لەدێرەوە
کۆستی تۆم بە کۆڵەوەیەو[19]
تا لە بەردی ئازارەکانت هەڵدەگرم

سەرنج دەدەی شاعیر جۆرە بێ هودەییەک بەرِوکی گرتوەوە دەڵێ ئایا ئێمە هەرشوومین، یا لە ئەزەلەوە لە هەنیەمان نووسراوە دەبێ بەردەوام کۆشش بکەین و غار بدەین بۆ گەیشتن بە ئاسمان، دارستان، ئاگردان، پەنایەک، لێرەدا ئەو وشانەی ڕەمزی جێگیری و هەست کردن بەحەسانەوە و ماڵی سەربەخۆیی ولاتی دایکە، هەروەها سەرەنج دەدەی شاعیر ئەو بەردەوامی ڕاکردنە بەنیازی گەیشتنە بەئامانج، لەگەڵ جێبەجێ نەبوونی ئەو ڕازانە و ڕەتکردنەوەیان بەهۆی فرمانی نەگەیشتن گیانێکی بێ هیوایی دەخوڵقێنێ، چونکە سزایەک نییە بۆ کارە نەگونجاوەکان هێندەی دوژمنایەتی چەوساندنەوەی ناڕەوا بەرامبەر نەتەوەکەمان ئەنجام دراوە، هەر بۆیە گیانێکی (سیزف) یانە واتە بەبێ ئەنجام بوون خولقاوە.

د. فەرهاد پیربال لە شیعری سیزیف کە تیادا گوزارشت لە حاڵەتێکی بەرجەستە نەکراو، بێ هیوایی و دووری نێوان ئاواتێکی گەورەی شاعیر وەک تاکێکی کورد و نەگەیشتن بەئاوات، لەگەڵ ئەوەشدا شاعیر ئاواتە خوازە بۆ چرکە ساتێکیش بێ لە باوەشی ولاتەکەی گوزەر بکات.

تۆ وەک مۆسیقای
وەک خەون
وەک وەخت
وەک ئاسودەیی
هەرگیز ناتوانم لە ئامێزی خۆمت بگرم
توند توند بەخۆمەوەت دەگوشم
ماچت دەکەم
کەچی هێشتا

هەزاران فرسەخ(**)

هەزاران سەراب

لە نێوان دەستی تینوی من و

چاوە شیرینە ئاوییەکانی تۆدایە[٢٠]

تێبینی دەکەی شاعیر کۆمەڵێک ڕەمزی بەکارهێناوە، هەروەها وڵاتەکەی چواندووە بەکۆمەڵێک دیاردەی مەعنەوی بەرجەستە نەکراو وەک: هێنانەوەی (دەست) وەکو ڕەمزی هێز و دەسەڵات و ناوەندی خەبات و هەوڵدان، بەکارهێنانی (چاو) وەکو کانگەو لەتکەر بەواتای ڕەمزی خۆشەویستی کە تینوەیتێ شاعیر دەشکێنێ.

سەرچاوە گرینگەکانی ڕەمزی ئاینی لەنێو شیعری هاوچەرخی کوردیدا لەم خاڵانە گەڵاڵە دەبێت:

١- ئاینە ئاسمانییە پیرۆزەکان و کتێبەکانییان وەک قورئانی پیرۆز.

٢-ئەو ڕەمزانەی پەیوەستن بەهەندێ ئاینی تر و ڕابەرەکانیان وەک: (زەردەشت، مانی، بووزا،... تاد)

٣- پێغەمبەران و گێڕانەوەی ژیان و موعجیزەکانییان، بەتایبەتیش کە ناتوانرێ موعجیزە ڕوون بکرێتەوە، چونکە لە زانستی مرۆڤ بەدەرە.

٤- سرووده ئاینیەکان، دوعا و پاڕانەوە، قوربانی، سوێند خواردن، جەژن و بۆنە ئاینییەکان.

٥- ئەو ڕەمزانەی پەیوەستن بەسۆفی گەری و کەسێتییە مەزنەکانی ئەو بوارە.

٦- پیر و پیاوچاکان، شێخ و ڕابەرە ڕاستەقینەکان.

٧- شوێنە پیرۆزەکان وەک: مزگەوت و، پەرسگاو مەزارەکان.

٨- خەون.

٩- جادوو، نوشتە و کتێب گرتنەوە و خوێندنەوەی پاشەڕۆژ واتە (دەست خوێندنەوە قاوەگرتنەوە).

بۆیە میللەتی ئێمە و کولتووری و ئاین پانتاییەکی گەورەی داگیرکردووە و کۆمەڵگەییەکی ئاینیمان هەیە، هەر بۆیە جیاکردنەوەی ئاینی و نا ئاینی کاریکی ئاسان نییە.

بۆ زیاتر تیشک خستنە سەر ڕەمزی ئاینی لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، شاعیرانی کورد زۆر ڕەمزی ئاینیمان کردۆتە ئەنجام و بڵاویان کردۆتەوە، نموونەی هەندێک لەو

شـیـعرانـە بابەتەکـە دەوڵەمـەنتـر دەکـا وەک وەک: شـاعـیـر (لەتیف هـەڵمـەت) یەکێکە لەو شاعیرانەی کە ڕەمزی ئاینی زۆر بەکارهێناوە و زیاتر پەیوەستە بەبەکارهێنانی ڕەمزی (مەسیح) بەتایبەتی پەیام موعجیزەکانی لە شیعرەکانیدا ڕەنگیدایتەوە:

دارێکیان کرد بەخۆڵەمێش

شیعری هەموو شاعیرێکی دڵسۆزیان

کرد بەلانکەی باڵداری ئێش

زەردەشت، بووزا

ئیبراهیم، مووسا

عیسا

محەممەد

بەخوڕ گریان

نامەیەکی ڕەق و توڕەیان مۆرکرد

بۆ نەتەوە یەکگوتووەکان(٢١)

سـەیر دەکـەی شـاعـیر هـانا بـۆ ئەو پێـغـەمـبـەرانە دەبا و دەیەوێ زیندوویان بکاتەوە، ئەم هـیـوا خـواسـتـنە بۆ زیندووکردنەوەیان نیشـانەی بێزاری و گۆشـەگیری شـاعیرە و ناڕەزایە بەرامـبـەر ڕەفتار فاشـییەکانی ڕژێمی بەغدای دیکتاتۆری لە گۆڕنرا و، هـەروەهـا ناوهـێـنانی ئەو پێـغـەمـبـەرە جـیـاجـیـایانـە بۆ ئەوەیە کـەسـێکی ئازادانە و دیموکراسـییـانە لە ئاکـامی مۆرکردنەکەدا دروست بکات، هێنانەوەی (دار) وەک ڕەمزێک بۆ (بەرهەم) و لە پاڵ شیعردا کە ئەمیش پەیامێکی مرۆڤایەتی دەنوێنێت.

(شێرکۆ بێکـەس)یش یەکێکە لەو شاعیرانەی کە ناسـراوە بەبەکارهێنانی ڕەمز، هـەروەهـا شاعیر باوەشـی لە ئاین کردووە وەک بابەتێکی پیـرۆز زۆرتر واقیعی کۆمـەڵگەی کوردەواری و کەسێتییەکـان بە کەسایەتییە دینییەکان بەسـتۆتەوە، بۆ ئەوەی بە ناڕاستەخـۆ ڕیسـوایان بکا بەتایبەتی ئەوانەی لەگەڵ خۆشیاندا ڕاسـتگۆ نین و قسە و ڕەفتـارییان لە یەکتر جییان و بێ هـەڵوێسـتن:

هاورێکەم هەموو شەوێ کاژێکی تازەی دەرئەداو

پشتێکی کەی لەبەرئەکرد

بۆ بەیانیش لەوانەکەی مارکسا(**)

بەرماڵەکەی محەممەدی ئەکردە کۆڵ[٢٢]

شاعیر وشەی مارکسی وەک ڕەمزی دەستووری ڕێبازی مارکسیەت بەکارهێناوە، ناوی محەممەد (د.خ) وەک نموونەیەکی کامڵی مرۆڤایەتی دەرخستووە کە نیشانەی ئەو پەڕی ناکۆکی دەبەخشن، کۆ نابنەوە، مەگەر تەنها بۆ خستنەڕووی ئەو جۆرە کەسە ناوازانە بێ کە شاعیر مەرامیەتی، چونکە (مارکس) خاوەن پەیامێکی خوداییە و محەممەد (د.خ) خاوەن پەیامێکی ئاسمانی پیرۆزە.

(ئازاد دلزار)ی شاعیر لە شیعری (چاوی یاد) لە گەشتێکی ئاینیدا دەژی و حاڵەتەکەش دەکاتە بەرگی بیرۆکەکەی و نیازی دڵی خۆی دادەڕێژێ:

لەسەرو سیمای ئێوەوە
فریشتەکان
یەک یەکە پێغەمبەرەکان دەبینم
دەبینم چۆن
(عیسا) وا لە خاچ درا
ملی (سمایل) دەبینم
لەژێر کێردی تازە سا
یاقووب بەچاوی مجرۆوە
کراسە بەخوێنەکەی یوسف
هەڵدەمژێ و دەیکا بەبۆوە
برایمی بوتشکێن دەبینم
بەبێ باکی بەناو ئاگر مل دەنێ
ئەیوب دەبینم بەکرێ
کرم دەم لەجەرگی دەنێ
محەممەد دەبینم بەشەو
کۆچ دەکاو مەککە جێدێلێ[٢٣]

شاعیر کۆمەڵێک ڕەمزی ئاینی بەکارهێناوە هەر لە (عیسا) وە تا (محەممەد) (د.خ) ئەم ناوانەش هەر یەکە تایبەتمەندی خۆی هەیە، هەروەها وا لە خوێنەر دەکا کە بەناخی کەسایەتییەکان شۆڕببنەوە و، لە کۆمەڵگەدا نموونەی ئەو سیمایانە بەدی بکەن و بدۆزنەوە،

لێرە شـاعیـر پردێک لەو ناوەندە دروست دەکا و بەئامـانجی بەردەوام بوون و بەسـتنەوەی دوو سیاقی دوور لە یەکتر توانەوەیان لەنێو یەک سیاقی چڕتردا .

(کوردستان موکریانی) هەر سـەبارەت بەڕەمزی ئاینی چووەتە ناو قوڵایی و لە شیعرێکدا باسی خەون دەکا و باسی چاکێک دەکا ئەگەر ئاواتەکەی بێتەدی، هەروەها باس لەوە دەکا کێشە هەبێ دەتوانرێ **چارەسەر بکرێ:**

پەیمانە.. مەرجە.. نەرزە

چاکی سەر گردی(**)

ئەگەر ئەو خەونەم بۆ هاتەدی

نیازم وایە

ئاوریشمی سەوزت بۆ بکڕم

سەری بەرخێکت بۆ ببڕم

دەخیلتم چاکی سەر گردی

ئیتر بەس بێ

بێ ئومێدی

دەبا خەونەکەم بێتەدی

سەری بەرخێکت بۆ ببڕم(٢٤)

ئەم سـەر بڕینە ڕەمزی قوربانییە، قـوربانیش ڕەگ و ڕیشـەیەکی مـێژوویی دێرینی هەیە، هەر لەو کاتەدا (قـابیل وهـابیل)(**) قوربانیان پێشکەش کرد دواترش بوو بە ئەلتەرناتیـڤی حەزرەتی ئیسماعیل، ئەمەش ڕەمزێکە پێوەندی مرۆڤ بەیەزدانەوە گرێ دەدات.

ئەم دیاردەیە لەنێو شیـعری هـاوچەرخیشدا ڕەنگی داوەتەوە، گەلێک دەسـتەواژەی تایبەت بەم بوارە هەیە، بـۆ نموونە شـەهیـد بوون واتا قـوربـانیـدان لە پێناو بەهـایـەکی پیـرۆز و باڵا، یان مـەرگم پێش مـەرگت کـەوێ، یا کۆمـەڵ کوژی بەتایبـەت ئەنفـال، کیمـیـابارانی هـەڵەبجـە ئەوەی دەوترێ قوربانیدان ڕەمزی خۆشەویستی و ڕووبەڕووبوونەوەیە.

پەراوێزەکان:

(١) پەخشان سابیر حەمەد، ڕەمز لە شیعری هاوچەرخی کوردی کرمانجی خواروو کوردستانی عێراق (١٩٧٠- ١٩٩١).

(٢) هنری بییر: الادب الرمز، تخنری زغیب، ط ١، منشورات عویدات، باریس ١٩٨١، ل٧.

(٣) د. محمد فتوح أحمد: الرمز والرمزية في المعاصر، ط٢، دارالمعارف القاهر، ١٩٧٨، ص ٣٣.
(٤) د. كامل بەسیر: رەخنەسازی (مێژوو پەیرەوكردن)، چاپخانەی كۆری زانیاری عێراق، بەغدا ١٩٨٣.
(٥) ابن منضور: لسان العرب، المجلدالخامس، داربيروت لطباعة والنشر، بيروت ١٩٦٨، ص ٣٦٥.
(٦) محمد شفيق غربال: الموسوعة العربية المسرة، دار شعب مؤسسة النشر القاهرة، ص ٧٩٨.
(٧) نصرت عبدالرحمن: النقد الحديث، دراسة في المذاهب نقدية، عمان ١٩٧٩، ص ١١٩.
(٨) الأسس المثالية ورمزية الفعل الإجتماعي: مصطفى دندشلا، مجلة الباص، ١٩٨٣، ص ٨٧–٨٨
(٩) روز غريب: تمهيد في نقد حديث ط١، دار المكشوف، بيروت، ١٩٧١، ص ٢٢٩.
(١٠) د. درويش جندي: الرمزية في مكتبة نهضة مصر قاهرة الأدب العربي، ١٩٥٨، ص ١٤٣.
(١١) ستانلي هايمن: نقد الأدبي، ت: د. إحسان عباس و محمد يوسف، ١٩٥٨، ص ١٦٣.
(١٢) محمد فتوح: الرمز والرمزية في شعر المعاصر، ط٢، دار المعارف، القاهرة ١٩٧٨، ص ٤٨
(١٣) پەخشان سابیر، ڕەمز لە شیعری هاوچەرخی كوردی – كوردستانی خواروو (١٩٧٠ – ١٩٩١) نامەی دكتۆرا، زانكۆی سەلاحەددین، ساڵی ٢٠٠٢.
(١٤) إبراهيم العريض، جولة في الشعر المعاصر، دار العلم للملاين، بيرت ٩٦٢، ص ٣٦٥.
(١٥) كەریم دەشتی، گۆڤاری ئێستا، ژمارە ١٢، ساڵی ١٩٩٨، لا ٥٧.
(١٦) پەخشان سابیر، نامەی دكتۆرا، ڕەمز لە شیعری هاوچەرخی كوردیدا– كوردستانی خواروو (١٩٧٠– ١٩٩١) لا ١٥١.
(١٧) نەوزاد ڕەفعەت، ئێواران هەور دەسووتێ، ١٩٧٧–١٩٧٨.
(١٨) نەوزاد ڕەفعەت، دارستانی ئەو بنارە، لا ٨.
(١٩) سەرچاوەس پێشوو، لا ١١.
(**) فرسەخ لە كوردی (فەرسەخ)ە، ئەندازەیە بۆ ماوە پێوان.
(٢٠) سیزف، شیعری فەرهاد پیربال، ١٩٦١.
(٢١) لەتیف هەڵمەت، وشەی جوان گوڵە گوڵ، لا ١٢.
(**) كارل ماركس، (١٨١٧–١٨٨٣) خاوەنی سەرمایە تیۆرەكەی بوو دەستووری سیستەمی شیوعی و ماركسیەت.
(٢٢) دیوانی «شێركۆ بێكەس»، لا ٣٠٤.
(٢٣) «ئازاد دلزار»، ڕێچكەی خوێن، چ١، ستۆكهۆڵم، سوید، ١٩٩٤، لا ١٤٠.
(**) گلكۆی پیاو چاكێكە لە شەقلاوە، نموونەی ئەو جۆرە گلكۆیانە لە كوردستان زۆرن.
(٢٤) د. كوردستان موكریانی، گۆڤاری هەولێر، ساڵی ١٩٧١، لا٦٠–٦١.
(**) لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە كە هابیل و قابیل قوربانیان پێشكەشی یەزدان كرد، هی هابیل وەرگیرا و هی قابیل وەرنەگیرا، بووە مایەی سەرهەڵدانی ناكۆكی و لەناو بردن، ئەم دیاردەیە پەرەی سەند تا مرۆڤیشی گرتەوە، بەڵام بەهۆی ئیسماعیل ئەم قورساییە لەسەر مرۆڤ لابرا، كاتێ فەرمانی پێدرا لەبری (ئیسماعیل) ئاژەڵێك بكاتە قوربانی، وەك لە ئایەتەكانی قورئاندا هاتووە، سورەتی (المائده) ئایەتی (١٧–٣٠).